

ביטחון אישי ואנושי – הגדרה מחודשת של פרדיגמת הביטחון ממבט מגדרי

חנה הרצוג

הטמעת חשיבה מגדרית - מסגרת הדיון

המסמך מבקש לפרוס אבני דרך בביקורת על השיח הרווח העומד ביסוד ההסדרים החברתיים הדומיננטיים בחברה בישראל ומתכוון להציע מבט מגדרי על סוגיית הביטחון והגדרות אלטרנטיביות למושג הרווח של ביטחון לאומי.

המחקר של נשים ועל נשים בישראל הולך ומתרחב עם השנים ואיתו משתנות הפרספקטיבות התיאורטיות¹. עם זאת, עדיין קיימת מגמה מאד חזקה לראות את הנשים כקטגוריה נפרדת כאשר עוסקים במדיניות ולהגדיר את האתגרים במושגים של פתרון בעיותיהן של נשים. הכללת המבט המגדרי כחלק בלתי נפרד מהדיון הכללי על חברה ומדיניות עדיין לוקה בחסר. נקודת המוצא של מסמך היא הדרישה להטמעת חשיבה מגדרית (gender mainstreaming) במחקר ובמדיניות. בלב תפיסה זו עומדת הנחת יסוד שמגדר אינה מלה נרדפת לנשים אלא מתייחסת להסדרים החברתיים המבוססים על הבחנות בין גברים לנשים. לכן, ניתוח ממבט מגדרי אין משמעותו הוספת נשים כממד בניתוח, אלא מטרתו להכליל את נסיון הנשים כחלק בלתי נפרד מניתוח חברה. הוא בוחן את המיקומים השונים של גברים ונשים והפערים ביניהם ומראה כיצד נסיון של נשים מוסיף תובנות להבנת החברה בכללה (Walby 2005).

הטמעת חשיבה מגדרית היא אסטרטגיה שמטרתה להפוך את המושגים של שוויון מגדרי לחלק בלתי נפרד מן החשיבה והעשייה החברתית על תחומיה וגווניה השונים. זוהי אסטרטגיה הנדרשת לחשיפה של הסדרים בלתי שוויוניים, התובעת הכרה של המערכות החברתיות השונות במגננונים החוסמים, מפלים ופוגעים בנשים והחותרת לשינוי מערכתי ולשבירה של חסמים מגדריים פורמליים ובלתי פורמליים. כלומר, זוהי דרישה מהזרם המרכזי של החברה והתרבות (ומכאן המושג באנגלית gender mainstreaming) לחשוף את הנחות היסוד המגדריות שלו ולשנות אותן.

זוהי אסטרטגיה המתמקדת בשינוי תפיסתי ביחס למבני העומק החברתיים המוצגים כאוניברסליים אך בהיותם עיוורי מגדר אינם מאפשרים שוויון הזדמנויות לגברים ולנשים. יתרה מכך, אסטרטגיה זו מכוונת ליצירת הסדרים המאפשרים שינוי מערכות חברתיות והפיכתן לנגישות לנשים וגברים כאחד. משמעותה יצירת תרבות ארגונית רגישת מגדר שבה בכל שלב של תכנון וקבלת החלטות תשאל השאלה האם וכיצד אלה משפיעים על נשים וגברים ממיקומים שונים,

¹ לדיון בשינויים שחלו בשיח הפמיניסטי בישראל ר' Hanna Herzog 2005

ותינתן הדעת לפיתוח המענים המתאימים לצרכים השונים כדי לקדם ולממש את התביעה לשוויון מגדרי. עמדה זו מבקשת להוציא את סוגיית אי-השוויון המגדרי מתחום אחריותן הבלעדית של נשים ולנסח מחדש בתור תפיסת עולם חברתית כללית הנוגעת לגברים ולנשים כאחד ולסדרי החברה בישראל בכלל.

סנדרה הארדינג, פילוסופית של המדע, טוענת שכל ידע מבוסס על ניסיון, על פעילות אנושית אשר מבנה את הידע. לכן לנקודת הראות של יוצרי הידע יש חשיבות רבה. היתרון של ידע הצומח מן השוליים שהוא מציע זוויות ראייה שהקבוצות הדומיננטיות לא רואות (או אינן רוצות לראות). יתרה מכך, לידע הצומח מהשוליים יש פחות אינטרסים להגן על הסטטוס קוו, ולכן יש בו פוטנציאל לחשיבה ביקורתית ולגילוי נקודות עיוורון שקיימות בפרספקטיבה של החזקים (Harding 1993). המבט המגדרי הוא מקור לידע אחר. התביעה לידע אחר יוצרת לא רק מציאות חברתית אחרת אלא גם מציאות פוליטית אחרת. נקודת המוצא של הפמיניזם היתה השאלה מדוע נשים נדחקות לשוליים, מדוע לא רואים ולא סופרים אותן? הלוגיקה הרפלקסיבית שבשיח הפמיניסטי שואלת כל פעם מחדש על מה עוד לא חשבנו? מי עוד מודר, מנוצל, מדוכא וכיצד? (הרצוג מהו הפוליטי). עמדה זו פותחת את הדיון לא רק לשונות מגדרית אלא גם לשונות על פני צירים מרובים ביניהם של לאום, מוצא, מעמד, דת, נטייה מינית (Walby 2007), (Bacchi and Eveline 2010). אלה מצריכים רגישות למגוון (diversity) לא רק בייצוג אלא גם בהבנה מחודשת של האופן שבו הצטלבותיות בין מיקומים (intersectionality) מייצרת מציאות מעבר לסך מרכיביהן ומכאן לחשוב מחדש על הלבנים הבונות את הסדר החברתי.

מנגנוני מגדר – תמונת מצב

הטמעת חשיבה מגדרית בחיי יומיום, במחקר ובמדיניות מחייבת מבט ביקורתי אל הסדרים חברתיים וקטגוריות הנתפסות כמובנות מאליהן. מושגים כמו חברה, מדינה אזרחית נתפסים כניטרליים ואוניברסליים, אין הרהור על ההטיות המגדריות המשוקעת בהן עמוק (הפניות על מחקר מדינה, פייטמן החוזה המיני). לכן, לא ניתן לחשוב מחדש על מושג הביטחון ללא הבנה כיצד מבט מגדרי משנה את חשיבתנו על הלבנים הבונות את הסדר החברתי. כנקודת מוצא השאלה המתבקשת היא לחשוף את ההטיות המגדריות ולשאול מה הם המנגנונים המכוננים את אי השוויון המגדרי בחברה בישראל. הסדרים ממוגדרים התקיימו במשך ההסטוריה בחברות שונות והם עוגנו במשטרי הצדקה שונים. השאלה שמסמך זה מעלה היא מה הם המנגנונים הממסדים אי שוויון מגדרי בישראל במדינה שחרטה על דגלה בעת הקמתה שוויון ללא הבדל מין, גזע, ודת.

טענתי היא שבישראל מצטלבים ארבעה מנגנונים עיקריים המכוננים סדר חברתי ממוגדר ואי שוויוני. בהמשך אני מבקשת לשרטט כמה מקווי מתאר אלה, בלא להתיימר שבמסמך אחד אפשר להכיל את כל המציאות על מורכבותה. לצורך ניתוח אנליטי התאור בהמשך מציג אותם כמנגנונים נפרדים אך בפועל הם משפיעים ומושפעים זה מזה.

1. המנגנון הראשון, שאינו ייחודי לחברה בישראל, הוא ההפרדה בין התחום הציבורי והפרטי. הבחנה זו, שהתמסדה בעידן המודרני, מזהה את התחום הציבורי כעולם הגברים והבית-משפחתי כעולמן של הנשים. הבחנה זו מקפלת בתוכה תפיסה היררכית בין שני התחומים ומתוך כך גם היררכיה בין גברים לנשים. התחום הציבורי נחשב לזירה החשובה, העכשווית, המתקדמת, המניעה את הכלכלה והפוליטיקה, ואלו הזירה הביתית נתפסת כמשנית, כתומכת באפשרות לקיים את מה שנתפס הסדר החברתי בהא הידיעה. הבחנה בינארית זו קשורה בצמיחה של הסדר החברתי המודרני, בצמיחת המדינה המודרנית והכלכלה המודרנית שהפרידו בין הציבורי לפרטי, בין ייצור לצריכה, בין הפוליטי לאישי, בין רציונליות לאמוציונליות ומיסדו משטר דעת ממוגדר המבוסס על הגיונות שונים הבונים את כל אחת מהספרות ומכאן את הציפיות החברתיות השונות מגברים ונשים (הפניות). על אף שהגבולות בין הפרטי לציבורי עברו שינויים רבים והם נתונים למשא ומתן מתמיד, ההבחנה בין שתי הספרות ממשיכה להתקיים ולהשפיע על האופן שבו בני אדם חווים את המציאות, מפרשים אותה ומכוננים אותה באמצעות פעילות ארגונית, חברתית, תרבותית ונורמטיבית. בהקשר זה ראוי לחזור ולהדגיש שהקבלה המובנית מאליה של דיכטומיות אלה מסתירה את ההיררכיה המשוקעת בהן. המבט המגדרי מבקש לערער על היררכיה זו ולחשוב אותה מחדש.

בישראל, כמו בחברות רבות אחרות, נשים נכנסות יותר ויותר לתחום הציבורי כדי לממש את זכויותיהן כבנות אדם ולהשיג שוויון. אולם אי השוויון המגדרי הנבחן בממדים של שכר, סמכות ויוקרה ממשיך להתקיים. נשים נכנסות לתחום הציבורי מלכתחילה כמשניות, כשוליות, כמי שנכנסות לתחום לא להן או כמי שנכנסות לתחום הציבורי בשל או בזכות הסטטוס הביתי שלהן. הן ממולכדות באידיאולוגיה של קונפליקט תפקידים מתמיד בין תפקידן הביתי והציבורי. נוכחותן הגוברת של נשים בתחום הציבורי, המתווכת באמצעות תבנית חשיבה בינארית זו, הופכת למנגנון המעתיק את העולם הממוגדר גם לספרה הציבורית (Herzog 1999). שוק העבודה ממוגדר בתחומי העבודה כמו גם בשכר, במיקומים בהיררכיות ארגוניות ובסמכות וכך גם בשדה הפוליטי, החינוכי והתרבותי. מדד המגדר של "שוות המופיע כל שנה מאז 2013 מלמד שנשים מתקדמות בכל תחומי החיים אבל הפער בין גברים ונשים נשאר יציב. משמע, גברים מתקדמים באותה מידה כך שההבדלים וההיררכיות בין גברים לנשים לא נעלמים². תמונת מצב זו נכונה ביחס לכלל האזרחים בישראל אך גם בקרב החברה הפלסטינית בישראל. גם בהשוואה בין גברים ונשים בחברה היהודית ולמול גברים ונשים בחברה הפלסטינית נשמר הפער, וזאת למרות השינויים רבי המשמעות המתחוללים בחברה הפלסטינית.

וועדת החקירה הפרלמנטרית לנושא הפערים החברתיים בישראל, שבחנה את הפערים בשנים 1982-2002³, מצאה שחלה עלייה באי-שוויון ברוב האינדיקטורים ועלייה במספר העניים בפקטור של 2.5-2.7. הממצאים אושרו בדו"ח השנתי על עוני ופערי שכר, שפרסם המוסד לביטוח לאומי ב-2006 והצביע על מגמה מתמשכת של עלייה

² מדד המגדר של שוות – המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית במכון ון ליר בירושלים בוחן שינויים לאורך זמן במצבם של נשים וגברים בישראל מאז שנת 2004. מציג תמונה מפורטת בתחומי חיים שונים ביניהם, עבודה, השכלה, עוני, עוצמה פוליטית וכלכלית, תרבות ותקשורת, אלימות, חלוקת זמן, בריאות, יחסי מרכז פריפריה והחברה הערבית. מדי שנה מתווספים לו תחומים חדשים. בחינת האי-שוויון נעשית לא רק על פי ההבחנה הבינארית בין גברים לנשים אלא גם בהצטלבויות בין מגדר ומיקומים חברתיים שונים.

³ ראו את דו"ח הוועדה המלא כאן: <http://knesset.gov.il/mmm/doc.asp?doc=m00416&type=pdf>

בשיעור העוני בקרב ילדים והתרחבות הפער בין השכר הממוצע של משפחה הממוקמת מתחת לקו העוני לשכרה של משפחה הממוקמת מעליו (Endblad and Cohen 2006). בה בעת, מחקרים מצביעים כי ישנה פמיניזציה של העוני (Stier and Lewin 2002), כלומר נשים משלמות את המחיר הכבד ביותר על האי-שוויון הגובר. הכנסתן נמוכה יותר, שיעור האבטלה בקרבן גבוה יותר ומחויבותן כאימהות מקשה עליהן להשתלב בשוק העבודה. נשים עומדות בראש רוב המשפחות החד-הוריות ולעתים קרובות הן נזקקות יותר לעזרתן של שירותי הרווחה ולקצבאות הביטוח הלאומי. חולשתן הכלכלית מעצימה את תלותן בגברים ו/או במוסדות.

ביטחון תזונתי הוא היבט נוסף לבחינת פערים חברתיים. המוסד לביטוח לאומי פיתח מדד לבחינת ביטחון תזונתי. ממנו עולה כי חל שיפור במצב הביטחון תזונתי ב-2016 בהשוואה למצב בשנים 2011 ו-2012. עם זאת, כמעט מחצית מהמשפחות שחווי-ביטחון תזונתי בעבר המשיכו לחוות אותו גם ב-2016. הדוח מציין שתופעת האי-ביטחון התזונתי אינה מאפיינת רק משפחות החיות בעוני מרוד, אלא שהתופעה נצפית גם במשפחות שקרובות מתחת לקו העוני או אף מעט מעליו. יותר ממחצית הנפשות במשפחות בגיל העבודה, רבות מהן עם ילדים, חשופות ב-2016 - לאי-ביטחון תזונתי. 55.3% – בנוסף יותר משליש (35.6%) ממקבלי הבטחת הכנסה מצויים במצב של אי-ביטחון תזונתי מתמשך. כותבי הדוח מסבירים כי קל יותר לקצץ מתקציב המזון כי אם לא משלמים למשל שכר דירה מסתכנים באובדן מקום מגורים. ב-2016 המשפחות החד-הוריות הן אלה שסובלות מכך בשיעור הגבוה ביותר - 36.7% (למעלה משליש). וכאמור נשים עומדות ברוב המשפחות החד-הוריות. משפחות ערביות בישראל סובלות מאי-ביטחון גבוה באופן משמעותי בהשוואה לקבוצות אוכלוסייה אחרות (42.4%) (Endeweld et al. 2018).

מבט מגדרי אל אי-שוויון חברתי תוך אימוץ הפרספקטיבה של הצטלבותיות של מיקומי שוליים (intersectionality) מלמד שהדיכטומיה בין פרטי לציבורי מכוננת לא רק הבדלים בינאריים בין גברים לנשים וגם לא רק בין שתי הקטגוריות יהודים ופלסטינים אזרחי ישראל אלא מייצרת קיטובים בתוך הקטגוריות המכלילות הללו. החל מסוף שנות ה-80 של המאה העשרים מאומץ הקפיטליזם נאו-ליברלי כתפיסה וכפרקטיקה במדיניות הכלכלית וזו משנה את צורתה של מדינת הרווחה. הגנות הניתנות על ידי המדינה מצטמצמות ונשים רבות הופכות להיות תלויות בגברים ובקצבאות המדינה הנמוכות. הסובלות העיקריות הן נשים, יהודיות כערביות, הנמצאות במיקומי מעמד נמוך ואתנו-לאומיות שוליים. תלות זו מתרגמת בחיי היומיום לעוני (בנימין 2017). שוק העבודה מתבסס על התפיסה הרווחת של נשים כמשניות בפרנסת המשפחה ומגייס אותן ככח עבודה זול. ההפרטה והקמת חברות כח אדם יצרה קטגוריה חדשה של 'עובדי קבלן'. עובדות ועובדים הנמצאים במצב מתמיד של זמניות, חלקיות משרה, עבודה לפי שעה או לחילופין עומס יתר, שכר מינימום וצורות אחרות של העסקה פוגענית. העסקה פוגענית מופעלת גם כלפי גברים, אך נשים עובדות שהן מזרחיות ממעמד נמוך, עולות מאתיופיה, עולות מחבר העמים ופלסטיניות אזרחיות ישראל הן הנפגעות העיקריות (שם).

2. הבינארית בין נשים וגברים מחוזקת במרכזיות של **משפחה ומשפחתיות** במורשת התרבותית של היהודים מזה והפלסטינים אזרחי ישראל. בשתייהן יש מסורת פטריארכלית מושרשת. בישראל קיימת מגמה הפוכה מזו המתקיימת

בעולם המערבי: בו בזמן שברוב מדינות המערב חשיבות המשפחה מתמעטת, מעמד המשפחה בחברה בישראל, הן היהודיות והן הפלסטיניות, עדיין מרכזי (Fogiel-Bijaoui 2002). מושם דגש תרבותי על המשפחה וערכי המשפחה. משפחות בישראל, אפילו החילוניות שבהן, הן לרוב גדולות יותר מהמשפחות בחברות מערביות, שעורי הגירושין נמוכים יותר (אם כי עולה עם השנים), רשת קשרי הדם רחבה יותר ורבים מההסדרים התרבותיים והחוקיים מתייחסים למשפחה כמובנית מאליה.

מצד אחד, מרכזיות המשפחה זיכתה נשים בישראל בהישגים רבים שפמיניסטיות במדינות מערביות אחרות עדיין נאבקות להשיג, דוגמת חופשת לידה בתשלום ומענק לידה, האיסור החוקי על פיטוריה של אישה שילדה והבטחת זמינות מקום עבודתה בעת חזרתה מחופשת הלידה.⁴ מצד אחר, הישגים אלה דווקא הטילו בפני הנשים מכשולים, בייחוד בשוק העבודה הנוכחי, שהולך ונהיה מופרט יותר, שכן מעסיקים מעדיפים לא להעסיק נשים בגיל ההיריון. כיום, יותר מתמיד, מצופה מנשים להיכנס לשוק העבודה, אבל הן מוצאות את עצמן עומדות בפני תפקידים סותרים ונאלצות לעשות מאמצים בלתי נלאים על מנת לגשר על הפער בין הציפייה שיחלקו את נטל פרנסת המשפחה ובה בעת יגשימו את תפקידיהן המשפחתיים-ביתיים.

תמונת מצב זו משקפת תהליכים בחברה היהודית והערבית כאחד כאשר בשתי החברות שעור הנשים המשתתפות בשוק העבודה הולך וגדל עם השנים⁵, אם כי עדיין קיים פער בין גברים לנשים ובין נשים יהודיות וערביות (שעור השתתפותן של נשים יהודיות בשוק העבודה מגיע ל 59 % למול 69 % גברים, ובחברה הערבית 64 % גברים למול 27 % נשים).⁶ לאור הגידול בשעור המשתתפות בשוק העבודה ראוייה לתשומת לב העובדה שסיכויי נשים בשוק עבודה נאו-ליברלי למצוא מקומות עבודה קבועים ומכניסים יורדים (בנימין במורדות שוק העבודה). פגיעות העובדים בשוק עבודה מעורער מתגברת גם בקרב גברים אך היא חזקה יותר בקרב נשים (מדד המגדר 2018). יותר נשים חוות פחות ביטחון כלכלי מגברים בחברה היהודית כמו גם הפלסטינית, ובחברה הפלסטינית בכללה יותר מאשר בחברה היהודית. כתוצאה מכך גוברת תלותן בגברים מפרנסים עם כל המשתמע מיחסי תלות ממוגדרים הכוללים אלימות מינית, כלכלית, פיזית, אלימות דרך הילדים ואלימות נפשית (Yachimovich - Cohen 2015).

3. החקיקה הנוגעת **במעמד האישי היא** גורם משעתק נוסף של העולם הבינארי. הדין האישי-של העדות הדתיות השונות בישראל כפוף לשיטות פטריארכליות וחל על כל אזרחי ישראל. בהקשר של האזרחים היהודים הדפוס הפטריארכלי זוכה לתמיכה ושיעתוק בהסדרים פוליטיים וחוקתיים שאינם מפרידים בין דת ומדינה ובמיוחד בהפקעה של מרבית סמכויות המדינה לטובת הרשויות הדתיות בסוגיות הנוגעות לחוקי האישות והנישואים. הישג זה נעוץ בהסדרי הסטטוס קוו שהושגו ערב הקמת המדינה כחלק ממאבק המפלגות הדתיות לשמור על כוחם (Liebman)

⁴ על אף קיומו של החוק, אכיפתו חלקית. יתר על כן, ישנם יותר ויותר מקרים בהם נשים אינן מועסקות אם חושש המעסיק שהן עשויות להיכנס להריון ולצאת לחופשת לידה.

⁵ על מגמות בשעור השתתפות הנשים הערביות בשוק העבודה ר' <http://economy.gov.il/Research/Documents/nashim-arvot.pdf>

⁶ מדד המגדר 2018 <https://genderindex.vanleer.org.il>
Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-Oxford Research Group ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

1984 and Don-Yehiya (2003: 31-40)⁷. בפועל הישג זה משמש כלי להבטחת יהדותה של המדינה. באוכלוסייה היהודית החילונית ההתנגדות למונופול של הגופים הדתיים הובנתה במושגים של מאבק להפרדה בין דת ומדינה ובכלל זה גם התנגדות לאי שוויון מגדרי המעוגן עמוק בתפיסות דתיות פטריארכליות. אולם ההקצנה בעמדות לאומיות המתרחשת במפנה המאה ה-20 בקרב האוכלוסייה היהודית, שהגיעה לשיאה בחקיקת חוק הלאום (2018), הופכת את אימוץ העמדות הדתיות לגורם תומך ומעודד של המגדור והבחנה בין גברים ונשים, כאשר זו מצטרפת לשורה שלמה של תהליכי הפרדה והדרה מגדרית המחלחלים לתחומי חיים שונים (Mizrachi-Simon 2015).

במקביל קביעת המעמד האישי של האזרחים הפלסטינים המשיך אף הוא את המסורת המשפטית המנדטורית והקנה ל-14 עדות סמכות משפטית משלהן. אלא שבהקשר הפלסטיני זהו כמעט התחום היחיד בו קיימת אוטונומיה תרבותית, וגם הבטחת אי התערבות של המדינה. לכאורה זהו הסדר ליברלי-דמוקרטי. אלא, שהנורמה הדתית היא עצמה פטריארכלית כך שרעיון הרב תרבותיות שנתפס כרעיון מתקדם ופתוח לשונות נעשה לא אחת על חשבון זכויותיהן השוות של נשים (Karayanni 2006)⁸. ראוי לציין שבצד התחזקות תפיסות דתיות בקרב האוכלוסייה היהודית מתקיימת תופעה של התחזקות דתית בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. התחזקות שאינה רק בקרב התנועה האסלאמית אלא גם בקבוצות רחבות יותר. התחזקות זו מחברת בין דת ולאום. בשתי החברות, כפי שמעידים מחקרים רבים, נשים נתפסות כמסמנות את גבולות הקולקטיב (הפניה ליוכל דיוויס). בסדרי יום לאומיים לא אחת הנשים הן אלו הנדרשות לויתור על זכויותיהן לטובת מה שמוגדר טובת הכלל, הלאום.

4. ולבסוף, אולי החזק מכל המנגנונים, הוא הקונפליקט הישראלי פלסטיני המתמשך. בשיח היהודי מתמסדת תפיסת איום ביטחוני מבחוץ כמובנית מאליה המחזקת את התפיסה המגדרית הבינארית. מצד אחד זה מוביל לדומיננטיות של הצבא, צבאיות ותרבות גברית. מהצד השני האדרה של משפחה ומשפחתיות (הרצוג המשפחה הלוחמת).

הדגש על ביטחון ומיליטריזם הופך למרכיב מרכזי בתרבות הפוליטית בישראל. אתוס הביטחון הופך למנגנון רב עוצמה להדרת נשים ומיעוט לאומי (Al-Haj and Ben-Eliezer 2003). עליונותה של החשיבה הביטחונית אינה מחזקת רק את החשיבה הגברית – היא מחזקת גם את המבנה הפטריארכאלי של המדינה. היא כרוכה בשכפול חלוקת התפקידים המסורתית: הצבא והמיליטריזם מגדירים את תפקידי הגבריים ואת זהותו הגברית של הגבר היהודי, וגם מקנים לגיטימציה למעמד המועדף שניתן לגברים, ואילו הבית והביתיות הינם מנת חלקן של הנשים. תפיסה זו מחזקת את מיקום הנשים כשוליות בשוק העבודה ובפוליטיקה.

כך למשל, המרדף אחר אנשי צבא לראשות מפלגות מטשטש הבדלים בין חשיבה דמוקרטית אזורית לבין חשיבה צבאית היררכית. הצבא אינו רק ארגון בעל חלוקת עבודה ממוגדרת אלא הוא גם מייצר תרבות גברית החורגת מעבר

⁷ הרצוג (2015) טוענת שהסדר זה נעוץ כבר בהסדרים של שנות ה-20 של המאה הקודמת בעת מיסוד הישוב היהודי המאורגן. נשים זכו במאבקן לזכות בחירה אך בה בעת מוסדה הרבנות הראשית וניתן לה המונופול לקביעת מעמד אישי. משמע ביד אחת ניתן השוויון המגדרי וביד השנייה הוא נלקח.

⁸ דיון מעמיק בסוגיה זו מציע, כמובן, תמונת עולם מורכבת יותר אך הטענה בדבר המונופול שהוענק על ידי המדינה לבתי הדין הדתיים שבעיקרם הם פטריארכלים מוסכמת, והדיון הוא רק בסדקים הנסדקים שבהם מתחולל שינוי ור' יובק וקוזמא (2017)

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-Oxford Research Group שאינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

לגבולות הארגון עצמו (Herzog 2019), (Sasson-Levy 2003), הוא מעצב דפוסי חשיבה על בסיס החשיבה הצבאית. אלה הופכים לחלק בלתי נפרד בריבוד החברתי בישראל (Kimmerling 1993). הצבא במחקר במפנה המאה ה-20 אינו נתפס כאחיד במבנהו ובתהליכי המגדור המתקיימים והמחקרים מעידים על יחסי מגדר משתנים, ובלתי לינאריים. קובץ המאמרים מגדר בבסיס מציע תמונה מורכבת לא בינארית של גברים לעומת נשים. עם זאת, לא ניתן להתעלם מהעובדה שהאלימות הצבאית אשר לכאורה מכוונת רק כלפי האויב החיצוני בפועל הופכת חלק מרכזי בתרבות הארגונית של הצבא והיא מחלחלת גם אל הארגון עצמו ויש לו השכלות משמעותיות גם מחוץ לצבא (Lomsky-Feder and Sasson-Levy 2018).

בסדר היום הפוליטי הסכסוך הישראלי פלסטיני תמיד גובר על סוגיות אחרות. למשל, בחירות 2013 שנערכו כאשר ברקע היתה המחאה החברתית של קיץ 2011. אולם הממצאים של סקרי הבחירות וגם תוצאות הבחירות מלמדים שהסכסוך הישראלי פלסטיני האפיל פעם נוספת על כל נושא אחר (Shamir 2015), (עמ' 19).

התפיסה הממוגדרת המבדילה בין תפקידי הגברים לתפקידי הנשים מועצמת לנוכח האיום הביטחוני מבחון. מצופה מהאישה שתתמוך בגבר המשרת בצבא בעודה ממלאת את תפקידיה בבית, ציפייה המתקיימת הן כאשר מדובר בהן זוגה העושה מילואים והן כאשר מדובר בבנה בעת שירות החובה שלו או במילואים. תפקידי האימהות נמתחים לפרקי זמן ארוכים יותר כאשר ישנם שלושה ילדים בבית בממוצע.⁹ בתנאים של קונפליקט מתמשך הצבא נזקק לתמיכת החברה האזרחית ובמיוחד המשפחות. אחת הדוגמאות היא גיוס המשפחות לתמיכה בחיילים. מחקר שבחן את אופני התמיכה מצא שבאופן פרדוקסלי כניסת המשפחה לספרה הציבורית – הצבאית – שיעתקה את ההנחות הבסיסיות ביחס לאופייה של המשפחה וחזקה את התפיסות הרווחות שאמהות עוסקות בעשייה הביתית-פרטית (בישול, כביסה לבן החייל) והאבות בפעילויותיהם ואמירותיהם לבנים מבטאים את הספרה הציבורית וציפיותיה (Herzog 2004).

המדינה בדרכה מתערבת גם בסוגיית גודל המשפחה. קיים בישראל לחץ חברתי אדיר ביחס לפריון הנשים. השיח הדמוגרפי גייס את נושא הפריון לשם שימור אופייה היהודי של המדינה עם רוב דמוגרפי יהודי (Portugese) (1998). כבר בשנות החמישים המוקדמות, נתפס שיעור הפריון הגבוה בקרב ערבים כאיום דמוגרפי על הרוב היהודי במדינה (Melamed 2004). עם זאת, "האיום הדמוגרפי" הפך לאובססיה בקרב מנהיגי ישראל רק לאחר שהמדינה כבשה את הגדה המערבית ורצועת עזה ובכך הגדילה את מספר הפלסטינים החיים תחת שליטה ישראלית (Sofer) (2002; Zureik 2008).¹⁰ נשים נהיו השליחות הלאומיות למען המשימה הלאומית של לחימה באיום הדמוגרפי. השפעה זו ניכרת בעיקר בקרב הציבור הדתי-לאומי בהתנחלויות הגדה המערבית, שם עולה שיעור הנשים המשכילות שהינן אימהות לשישה ילדים ומעלה. במקרה זה מתלכדות העמדות הדתיות והאידיאולוגיות, ובכך נשים אלה נבדלות מנשים דתיות-לאומיות בתוך תחומי "הקו הירוק" (Herzog 2006b): 253-254. ישראל, באמצעות שירותי

⁹ ממוצע הילדים במשפחה הישראלית עומד על שלושה זה זמן רב, עם עליות וירידות קלות לאורך השנים. לפירוט, ראו את המסמך "דפוסי פריון בישראל בשנת 2006" של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שעל פיו שיעור הפריון הוא 2.9 (http://www.cbs.gov.il/www/hodaot2007n/01_07_215b.doc).

¹⁰ יש לציין ששיח האיום הדמוגרפי מכוון גם לסוגיות אחרות, דוגמת הממד היהודי העדתי (מלמד 2004) והממד הדמוקרטי. הממד הדמוקרטי מתייחס להתעצמות הדמוגרפית הן של הפלסטינים והן של החרדים. עם זאת, רחם האישה מגויס לכל אחת מהסוגיות המונעות על ידי שיח זה.

הרפואה הלאומיים שלה, היא המדינה המשקיעה את הסכומים הגדולים ביותר בטכנולוגיית פריז; מספר טיפולי הפריז המוקצבים לאישה כמעט אינו מוגבל, גיל האישה אינו מוגבל ואין כל דרישה שתהיה במסגרת משפחתית נורמטיבית (Goldin 2008).¹¹ מספר רב של ילדים מגביר את תלות האישה בגבר, מנציח את חלוקת התפקידים המסורתית על פיה האישה אחראית לגידול הילדים, והוא מעמיס נטל נוסף על נשים העובדות מחוץ לבית. על אף ההשקעה הגדולה בקידום הפריז, המדינה מקציבה מעט משאבים לסיוע מוסדי שנועד לאפשר ילודה במשפחות שבהן שני ההורים עובדים מחוץ לבית, דוגמת מעונות-יום, יום לימודים ארוך או החזרי מס למשפחות שמעסיקות שמרטפים. אחת התופעות המעניינות היא שדווקא בחברה הפלסטינית בישראל נכרת ירידה בגודל המשפחות (Gharrah 2013) תופעה הנקשרת בצמיחת מעמד בינוני ובעלייה דרמטית בהשכלת נשים.¹²

גוטוויין (Gutwein 2004) מקיש קשר בין השחיקה של כל היבטי מדינת הרווחה ובין הכיבוש. הוא מניח שההפרטה והכיבוש הינם רכיבים משלימים במדיניות ימנית. רוב ממשלות ישראל מאז שנות ה-90 של המאה ה-20 קידמו את הפרטת מדינת הרווחה, אבל מדינת הרווחה האוניברסאלית שפורקה בישראל ממשיכה להתקיים על בסיס מגזרי בשטחים: הטבות היתר בתחומי הדיור, החינוך, הבריאות, המיסוי והתשתיות מעבר ל"קו הירוק" הפכו למנגנון פיצוי למעמדות הנמוכים המתגוררים שם על הנזק שנגרם בשל הפרטת השירותים החברתיים בישראל, ואלה הדברים שעודדו את תנועת ההגירה לשטחים וביסוס ההתיישבות שם.

הכיבוש הממושך מחייב השקעה של משאבים כלכליים נרחבים. אמנם העלויות והמורדות בכלכלה הישראלית אינן תוצר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בלבד, אבל אין ספק שהכלכלה מושפעת מהתפוצות הביטחוניות וההשקעה בבנייה בהתנחלויות, בסלילת כבישי גישה להתנחלויות הללו, במכשול ההפרדה, בתחזוקת המחסומים ובשליטה בשטחים הכבושים (Hever 2005). סבירסקי (Swirski 2008) הציע לאמוד את הנטל הכלכלי-ביטחוני ביחס לעלויות החברתיות ארוכות-הטווח וקצרות-הטווח – למשל, ביחס להשקעה בחינוך, בבריאות, בביטוח הלאומי ובמניעת האי-שוויון. לשחיקת ההשקעה החברתית השפעה כפולה: היא פוגעת בביטחון הקיומי ובאיכות החיים של פרטים ומשפיעה גם על הסולידריות החברתית.

מחירי החיים היומיומיים תחת סכסוך מתמשך

סכסוכים אלימים משפיעים על חייהם של אנשים מכל המינים, אך הם משפיעים באופן ניכר יותר על נשים. תנועת הנשים בוועידה הבין-לאומית הרביעית לנשים בבייג'ין (1995) שמה על סדר יומה את סוגיית ההשפעה השלילית של סכסוכים אלימים על חייהן של נשים. בשנות ה-2000 החלו לפעול בישראל תנועות נשים למגדור השיח על

¹¹ נשים רווקות, זוגות חד-מיניים וזוגות שאינם נשואים זכאים אף הם לטיפול פריז.

¹² ר' למשל <https://promotions.themarker.com/promotions-page/product>

הסכסוך הישראלי-פלסטיני תוך הפניית תשומת לב הציבור להשפעת הסכסוך האלים על קבוצות נשים ממעמדות שונים ועל קבוצות אתניות ולאומיות שונות.

מחקרים ברחבי העולם מלמדים שמצבם של נשים מחמיר במיוחד בתקופות של אלימות פוליטית גוברת. בנסיבות שכאלה, המצב הכלכלי מתדרדר באופן כללי ובקרב נשים במיוחד, וההידרדרות הולכת יד ביד עם עלייה בשיעור האלימות המינית. זק"ש, סער ואהרונ (Zakia Dahlia and Amalia Sa'ar and Shari Aharoni 2005) בחנו תופעה זו בהקשר של הכיבוש במאמין שכותרתו "עדות אילמת". במחקר שערכו בשנים 2004-2005 השתתפו 522 אזרחיות ישראל, יהודיות ופלסטיניות, ובהן קבוצה קטנה של נשים מהתנחלויות בגדה המערבית. המחקר בחן את החשיפה לאלימות פוליטית, במהלך תקופת פיגועי הטרור ופעולות התגמול עליהן, ואת השפעתה על נשים, את הקשר בין חשיפת הנשים לאלימות פוליטית ובין אלימות בעלת אופי ממוגדר, וכן את השפעת הקונפליקט על מצבן הכלכלי של הנשים, על בריאותן, רווחתן ובקשות העזרה והסיוע שהגישו. מחקרן מתמקד ברגעי שיא באלימות, אבל ממצאיו משמשים זכוכית מגדלת לבחינת הקשר שבין חשיפה לאלימות ומעמד האישה ופגיעותה.

עוני מגביר את החשיפה לאלימות פוליטית. לעניים יש פחות יכולת "לרכוש" ביטחון בעת איום מבחון. לדוגמה, אין ברשותם מכוניות פרטיות ולכן הם פגיעים יותר בעת פיגועים בתחבורה ציבורית; הם גרים בתנאי דיור ירודים ולכן יש להם פחות גישה לחללים מוגנים בעת מתקפת טילים. זאת ועוד, הם חשופים יותר לשכול שכן לגברים מקבוצות שוליות ייצוג יתר בקרב הנפגעים וההרוגים. אזורים מוכי עוני דוגמת שדרות וקריית שמונה סובלים מרמות טרור גבוהות יותר מאזורים מבוססים (זק"ש ושות', 2005, 13-14). בשדרות ובאופקים ב-2016 עדיין לא היה מיגון בכל הבתים, ב-2018 כבר היו חדרי ביטחון אבל בבתי רבי דיירים ובבתים ישנים שבהם עשויה היתה להיות הרגשת ביטחון טובה יותר במקלטים "המקלט קטן. אם כל מי שבבניין ישן כאן הלילה אז זה יהיה בעמידה" הסביר אחד התושבים¹³, בפזורה הבדואית כלל לא היו אמצעי מיגון.

במקביל לירידה בביטחון האישי כתולדה ישירה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חלה עלייה במספר הדיווחים על אלימות בתוך המשפחה. כאשר אנשים עוברים מהשירות הצבאי לחיים האזרחיים קיימת הסכנה שישכפלו את האלימות כנגד הנשים בבית (שם, עמ' 16). בשנים 2000-2003 חלה עלייה של 57% במספר הבקשות לצווי הרחקה בשל אלימות בתוך המשפחה. ב-2003 מספר כתבי האישום שהוגשו נגד גברים שנחשדו בתקיפת בת-זוגם גדל בפקטור של 2.3 ביחס ל-1999. עלייה זו חופפת לתקופת שיא האלימות של האינתיפאדה השנייה. אי-אפשר להפריד בין החיים בצל הסכסוך המתמשך ובין אלימות מגדרית ומינית. במהלך שנות האינתיפאדה השנייה, חלה עלייה במספר המבקשים מהרשויות מידע, סיוע נפשי וייעוץ משפטי הקשורים לניצול מיני ונפשי (שם, עמ' 19).

¹³ <https://www.davar1.co.il/158636>

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-Oxford Research Group. ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

פעולות הטרור והתפיסה של איום מתמשך של פיגועים יצרו תפקיד חדש של מאבטחים ומערך של חברות אבטחה שמשמעה החזקה של נשיק ברשיון. הנתונים מלמדים מפרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 ועד 2004, 38 נשים נרצחו בנשק קל על ידי בני-זוג; ב-18 מהמקרים הללו היה לרוצחים רישיון לכלי הרצח, ובכללם נשק משטרתי או צבאי או נשק בבעלותם של בני-זוג או חברי משפחה שהיו מועסקים כמאבטחים! מאז עד אפריל 2013 נרצחו עוד לפחות 30 קורבנות מנשק שהוחזק על ידי מאבטחים¹⁴. ההתעוררות לבדוק את היקף התופעה ולעצרה צמח מתוך התארגנות של קואליציה של ארגוני נשים וארגוני זכויות אדם שהקימו את פרוייקט "האקדה על השולחן במטבח". מהלך לעצור את השימוש בנשק האבטחה למטרות שלהן איננו מיועד על ידי חיוב הפקדת הנשק בחברות לאחר סיום המשמרת נעצר ואף הורחב על ידי שר הפנים ארדן בטוענה שהמצב הבטחוני לא מאפשר זאת¹⁵. בדצמבר 2018 הוגשה עתירה לבג"ץ על ידי ארגוני נשים בה נטען "כי ההרחבה המסיבית של הזכאות לרישיון נשק אזרחי היא מהלך בלתי סביר באופן קיצוני שמהווה סכנה של ממש לשלום הציבור ולביטחוננו, במיוחד לחיי נשים. לפי השוואה בינלאומית שמוצגת בעתירה, כ-40% מתוך כלל מקרי הרצח בישראל מבוצעים באמצעות כלי ירייה, לעומת כ-28% בממוצע במדינות ה-OECD".¹⁶ כמו כן, הנתונים שהובאו מלמדים שבשלוש השנים (2014 – 2016) בהן יושמה ההחלטה על איסור נשק הבטחה הבית לא היה אף מקרה של רצח במרחב הביתי.

מדוח שפורסם על ידי פרוייקט האקדה על שולחן המטבח (Mazali and co-authors - Smadar Ben Natan) (2017) עולה שאין מקור נתונים אחד וברור שניתן להסתמך עליו על היקף הנשק המצוי בידי ארגונים אזרחיים שונים. ההערכה היא שב-1993 היו רשומים 290,000 כלי נשק אזרחיים מתוכם כ-160,000 נשק פרטי ועוד 130,000 ששייכים לארגוני אבטחה. וב-2013 כלי הירי האזרחיים הגיע ל-309,000. כלומר, במהלך 20 שנה צמצום של 5.1% וזאת למרות הכרזות על הצורך בצמצום כלי הנשק בשל המספר ההולך וגדל של קורבנות כולל קורבנות של נשק של חברות אבטחה. כ-75% מהמאבטחים מגיעים משכבות חברתיות מוחלשות, והם מועסקים בתנאי עבודה גרועים – גורמים המשפיעים על התנהגות אלימה.

הגברת תחושת הביטחון במרחב הציבורי (שליטה יעילה בשטחים) מגבירה את תחושת האי-ביטחון במרחב הפרטי. הצורך בשליטה מתמדת במרחב הציבורי קשורה, בין היתר, לשירות המילואים הצבאי, שגובה מחיר כלכלי ואישי, שכן הוא מביא את האלימות הממוסדת מהשטחים אל תוך הבית (רוב הנשים שנרצחו נהרגו בידי גברים שברשותם היה נשק מורשה). באופן פרדוקסאלי, אבטחת המרחב הציבורי פוגעת בביטחונם האישי של האזרחים (אצבע קלה על ההדק במריבות אזרחיות), פגיעה זו נוגעת בעיקר לנשים (זק"ש ושות' 2005, 20-21), אבל פוגעת גם בגברים הנרצחים בנשק מאבטחים (Mazali and co-authors - Smadar Ben Natan 2017). הנתונים לעיל ממחישים

¹⁴ <https://www.haaretz.co.il/news/law/1.1977853>

¹⁵ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5417844,00.htm>

¹⁶ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5417844,00.htm>

שלא ניתן להפריד את תפיסת הביטחון הלאומי מהביטחון האישי, שכן קיים קשר בין אלימות פוליטית, אלימות חברתית ומגדר.

לסכסוך המתמשך השפעה ניכרת על תחושת הביטחון האישי, במיוחד לנוכח מתקפות הטרור, פעולות האיבה, האירועים בעוטף עזה וגם טראומות בשרות צבאי. ב-1998, הוקם "נט"ל", מרכז הטראומה הישראלי לקורבנות טרור ומלחמה, על מנת לספק תמיכה למי שנפגעו במלחמות ישראל ובפעולות טרור, ובאירועים מלחיצים וטראומטיים אחרים המתרחשים נוכח הסכסוך הישראלי-ערבי. זומר ובלייך (Sommer and Bleich 2005) מדווחים שיותר מחצי מיליון ישראלים סובלים מהפרעה פוסט-טראומטית, שגורמת למצוקה נפשית ותפקוד לקוי. ניכר מממצאים אלה שאדם אינו חייב להיות מעורב במישרין באירוע טרור על מנת לחוות פוסט-טראומה. פגיעות טראומה משמען תשלום מחיר אישי כבד וכן גם מחיר קולקטיבי, על פי בלייך, יושב ראש ועדת ההיגוי של נט"ל: "ההיצמדות לעמדה פסיכולוגית של מצור (תסמונת מצדה) ולתפיסת הקורבן המאויים, מקבעת את התודעה שלנו באופן סטריאוטיפי ומקשה עלינו את הגמישות הנדרשת על מנת ליזום, לאתר ולהגיב להזדמנויות של אופק אחר באזורינו. מודעות לתהליכים אלה הינה חיונית לצורך הדיאלוג בחברה הישראלית ולניווט דרכה במים הסוערים של המלחמות הקיומיות הנכפות עלינו".¹⁷ בלייך מקשר בין ביטחון אישי לביטחון קולקטיבי. זומר ובלייך (2005) מראים שתחושת הפגיעות בפני טראומה גברה בקרב מהגרים מרוסיה, בקרב ערבים ישראלים ובקרב האוכלוסייה הפחות משכילה. הם מסיקים שההסבר לכך נובע מעצם הדבר שברשותן של קבוצות מוחלשות או מוכפפות יש משאבים מוגבלים להתמודד עם איומים אישיים נגדם ביחס למשאבים המוקצים לתחומים אחרים. משמע שהפער בין הקבוצות החזקות והמוחלשות אינו מוגבל לפערי הכנסה, אלא מתגלם גם במצוקתם ובעמידותם הרגשית. יתר על כן, החוקרים טוענים ששיעור הנשים מבין הסובלים מתסמונת פוסט-טראומטית גדול משיעור הגברים.

ביטחון אישי ואנושי – הגדרה מחודשת של פרדיגמת הביטחון

הדיון לעיל האיר מרחבי חיים שונים של העדר ביטחון חברתי ואישי. הוא ללא ספק לא עסק בכל התופעות אך יש בו מספיק נתונים המחייבים חשיבה מחודשת על פרדיגמת הביטחון הלאומי המתבססת על איום מבחון. במהלך תאור התופעות השונות רומז על כך שיש ניצנים של התפתחות פרדיגמה חלופית המציבה בני אדם בלב השיח. בעולם כבר יש לא מעט פיתוחים של פרדיגמת ביטחון המעבירה את הזרקור לאי-ביטחון אישי וחברתי, עוני ואבטלה, פשיעה, איכות הסביבה, אי-שוויון כלכלי, מגדרי ולאומי, אי-מתן זכויות לנטולי אזרחות ועוד (Hamber et al. 2006). כל אלה הם גורמים מידיים התורמים לחוסר הביטחון הקיצוני שחווים חלקים באוכלוסייה, כאשר נשים הן הפגיעות שבהם. פרדיגמה המערערת על הבחנות קיימת בין החברתי ובין הפוליטי, בין האישי לציבורי.

¹⁷ <http://www.natal.org.il/?CategoryID=392>

מרכזיות השיח הביטחוני מערפלת את היעדר הביטחון האישי והמגדרי. "חוסן וביטחון למי?" שואל נייר עמדה מאת ארגון "אשה לאשה" וקואליציית נשים לשלום (Nagar 2006). הוא מסביר ש"אלימות על רקע מגדרי היא אלימות כלפי נשים בשל היותנו נשים (בכלל זה אלימות שאינה באה לידי ביטוי באופן מיני). בפועל הזכות להגנה מגדרית אינה מוכרת ואינה מעוגנת לא בנורמות חברתיות ולא בחוק" (שם, עמ' 7). באופן מסורתי, מצופה שהגברים יהיו אחראיים לביטחון הנשים ולרווחתן הכללית. אבל ההגדרה הצרה הזו מנציחה את תלות הנשים בגברים וגם מונעת את ניסוחה של מדיניות רשמית להבטחת ביטחון מגדרי לנשים כנשים. קיומם של זנות, פורנוגרפיה וסחר בנשים הוא דוגמה נוספת לאי-ביטחון של נשים שלא נעשה ניסיון להתמודד איתו. הגם שסוגי האלימות המינית הללו אינם בהכרח פועל יוצא של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ההתעלמות מהם נובעת מהתפיסה הרווחת המגדירה ביטחון לאומי כמושג המוגבל להגנה מאיומים חיצוניים והיא מוציאה מסדר היום את הביטחון האישי על היבטיו המגדריים. היעדר החקיקה הנחוצה ואי-אכיפת החוקים הקיימים העוסקים בביטחונם של אזרחים בכלל ושל נשים בפרט מהווים יחד מכה קשה לדמוקרטיה. הניתוח המגדרי שובר את השתיקה הזאת וקורא תיגר על מנגנוני ההשתקה. הוא מציע המשגה מחדש של ביטחון אנושי, ומאפשר גם להפנות את תשומת הלב לחברה האזרחית ולארגוני הנשים העמלים לשנות תפיסת עולם זו ולהציע סדר יום חברתי נורמטיבי שמקדם שלום, מנסה להתגבר על הפרות זכויות אדם (ובכללן זכויות נשים) ומקדם פעילות למען שלום, דו-קיום והכרה הדדית.

מדיניות הצומחת מהשדה - נקודות מוצא לחשיבה על אסטרטגיות לקידום הטמעת חשיבה מגדרית

לנוכח מציאות זו אני מבקשת להסיט את המבט אל מספר זירות בהם נעשים ניסיונות להבנות מחדש את מושג הביטחון ולמקמו בשדה הביטחון האישי והאנושי. תחום שטרם נחקר ויש מקום לבחון את אסטרטגיות הפעולות הקיימות ומחשבות על אופנים להרחיבן.

אנליטית אפשר להתייחס לשני סוגי ארגונים. האחד, ארגונים שונים העוסקים בקידום ביטחון לנשים מתוך הכרה שהסדרים הדומיננטיים אינם רגישי מגדר, ובמקרים רבים הם אף פוגעים בנשים. השני, ארגונים העוסקים במובהק בקשר שבין ביטחון לאומי לבין ביטחון אישי. בפועל יש לא מעט הכלאות וכן שיתופי פעולה אד-הוק בין ארגונים משני הסוגים בנושאים שאפשר להגיע עליהם להסכמה.

המרחב הארגוני המבקש לקדם ביטחון אישי וחברתי הוא מגוון והולך ומתרחב בנוף החברה האזרחית. ההפרטה הכלכלית המפקירה קבוצות מוחלשות (הפער הכלכלי-מעמדי בישראל הוא בין הגבוהים בעולם) מתרחשת גם בזירה של זכויות חברתיות וביטחון אישי. לחלל זה נכנסים ארגונים אזרחיים רבים. העיסוק הוא בתחומי חיים שונים. רק כדוגמא, בין הארגונים נמצאים ארגונים לזכויות אדם, ארגונים רבים שעוסקים בזכויות עובדים וכאלה המתמקדים בזכויות נשים עובדות, מרכזי סיוע לנפגעות ונפגעי אלימות מינית הפועלים במקומות שונים בארץ כולל בחברה הערבית, וגם בקרב חרדים כגון, תהל - מרכז הסיוע לנשים וילדים דתיים נפגעות ונפגעי תקיפה מינית. דוגמאת מרכזי הסיוע מובאת כי שבירת קשר, במילים אחרות, דרך להבין את משמעות המושג הטמעת חשיבה מגדרית.

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-
Research Group ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

תמורה – המרכז המשפטי למניעת אפליה ואלימות כלכלית למען אוכלוסיות מוחלשות ומשותקות בחברה על בסיס מרכיבי זהות כגון מגדר, מיניות ואתניות היא ארגון נוסף המדגים משמעותה של הטמעת חשיבה מגדרית באמצעות המשפט. כזהו הוא גם ארגון "איתך מעכי – משפטניות למען צדק חברתי" אם כי הוא מציג מודל נוסף – ארגון של משפטניות יהודיות ופלסטיניות אזרחיות ישראל. תפיסתו היא לקדם משפט שיכלול את זוויות המבט הייחודיות של נשים ממיקומים חברתיים מגוונים כדי להבטיח להן נגישות מלאה למימוש זכויותיהן. "כחלק מחזונה העמותה פועלת לקידום שיח מגדרי רב תרבותי בקרב קהילות בישראל מזהויות מגוונות של נשים פלסטיניות, חרדיות, יוצאות אתיופיה, דוברות רוסית ובתחומי העסקה רבים"¹⁸

מספר הארגונים העוסקים ישירות בסוגיה של השפעת הסכסוך על ההסדרים המגדריים בחברה הוא קטן יותר. אחד הארגונים העומדים בחזית ניסיון זה הוא **אשה לאשה**, מרכז פמיניסטי בחיפה שבו נשים יהודיות ופלסטיניות אזרחיות ישראל פועלות יחד. במסגרת פעילויותיו נערכו כמה מחקרים, שכללו גם נשים יהודיות וגם נשים פלסטיניות בישראל ובשטחים (זק"ש, סער ואהרונר 2005; וכן מחקרים שהתמקדו בנשים הפלסטיניות (Da'if 2007).

בהקשר זה ראוי לחזור ולציין את "האקדה על שולחן המטבח" קואליציה ששותפים לה 15 ארגונים¹⁹. יוזמות הארגון קושרות בין סוגיית הסכסוך והשמוש הרחב בנשק המחזק ברשיון, אולם עיון ברשימת הארגונים מלמד של כל הארגונים עוסקים בסכסוך, אך עניינם בפקיח על החזקת נשק ומניעת אלימות מאפשר להם להיות חלק מהקואליציה. זו אסטרטגיה של שיתופי פעולה אד-הוק. אחת הדרכים המוצעות כיצד לקדם פעילות פמיניסטית למרות חילוקי דעות (Herzog 2006a).

קואליציות אד-הוק

דפוס הפעילות של יצירת קואליציות אד הוק הולך ומתרחב וטרם זכה לתעוד מלא וגם לא לעיון מחקרי מספק. נושאי ההתארגנות מגוונים אך לכולם מכנה משותף קידום שוויון מגדרי וחברתי. כך למשל, לקראת הבחירות המקומיות התארגנה קואליציה מקומיות 2018 להכללת נשים במועצות מקומיות ובראשות רשויות מקומיות. לקואליציה זו חברו ארגוני חברה אזרחית מגוונים שעודדו נשים מקבוצות אוכלוסיה שונות ובישובים בכל הארץ להתמודד בבחירות. שיתוף פעולה שנתמך לא רק על ידי ארגוני נשים אלא גם ארגוני זכויות שבראשם עמדו גברים. 4.12.2018 התקיימה לראשונה שביתת נשים ביום זעם לנוכח שנה שבמהלכה נרצחו 24 נשים. קואליציה של 50 ארגוני נשים וחברה אזרחית התארגנו למחאה ולשביתת נשים שכונה על ידם "מצב חירום". בדיון אי אמן בממשלה

¹⁸ http://www.itach.org.il/?page_id=334

¹⁹ 12 הארגונים החברים בקואליציית "האקדה על שולחן המטבח": "אשה לאשה – מרכז פמיניסטי, שדולת הנשים בישראל, איתך-מעכי – משפטניות למען צדק חברתי, האגודה לזכויות האזרח, הכצעקתה, לא. לאלימות נגד נשים, מרכז תמורה, נגה – המרכז לזכויות נפגעי עבירה, נשים לגופן, פסיכואקטיב – אנשי ונשות בריאות הנפש למען זכויות אדם, פרופיל חדש, קואליציית נשים לשלום, רופאים לזכויות אדם, פוליטיקלי קוראט ועמותת "כולן".

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-Oxford Research Group ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

שהתקיים בכנסת יום קודם לשביתה ולהפגנות רחבות ההיקף בכל הארץ, נעדרו כל חברי הקואליציה²⁰. זהו שיעור מאלף שצריך עוד להיחקר בהקשר של הגדרה מחודשת של ביטחון.

קואליציית הארגונים לכתיבת תכנית פעולה ברוח החלטת האו"ם 1325 היא דוגמא לנסיון להטמיע חשיבה מגדרית בתהליכי קבלת החלטות. הקואליציה הובלה על ידי שלושה ארגונים: איתך מעכי משפטניות למען צדק חברתי (ראו פרוט לעיל), שוות המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית במכון ון ליר, ואג'נדה – המרכז הישראלי לאסטרטגיה תקשורתית (היום שינה את שמו ל"אנו").

מרכז "שוות" קם מתוך מחויבות לרעיון ההטמעה של חשיבה מגדרית כאסטרטגיה כוללת לקידום מעמדן הדמוקרטי והאזרחי של נשים מקבוצות שונות. שוות שם לו המרכז למטרה להפוך את המושגים של שוויון מגדרי לחלק בלתי נפרד מהחשיבה ומהפעולה של קובעי המדיניות והמתכננים בכל תחומי החיים. למען הגילוי הנאות בראש המרכז עומדות חברת הכנסת לשעבר נעמי חזן וכותבת מסמך זה חנה הרצוג, שתיהן פמיניסטיות ופעילות שמאל. אג'נדה כארגון אמנם לא הגדירו את עצמו כארגון פמיניסטי או כארגון לוחם לשלום אבל בראשו עמדה ענת סרגוסטי, עתונאית מחויבת לקידום שוויון מגדרי בכל התחומים, לוחמת להגדרה מחודשת של נושא ביטחון המדינה ולקידום שילוב וחזקת קבוצות מיעוטים בחברה בישראל²¹.

במהלך כשנה, סוף 2012 עד סוף 2013 התקיימו עשרות מפגשים של נציגות שלושת הארגונים לבניית האסטרטגיה לשיתוף פעולה ובניית סדר שיוביל לכתיבת מסמך משותף. במהלך כשנה, סוף 2012 עד סוף 2013 התקיימו עשרות מפגשים של נציגות שלושת הארגונים לבניית האסטרטגיה לשיתוף פעולה ובניית סדר שיוביל לכתיבת מסמך משותף. כמו כן התקיימו 10 שולחנות עגולים כאשר מספר המשתתפות נע מ-60 במפגש הראשון וסביב 40-30 במפגשים האחרים נציגות של ארגונים מגוונים בתחומי עשייתם, ובמוצאן. המשתתפות באו ממגוון ארגוני נשים שלהם סדרי יום משלהם. האתגר היה לייצר סדר יום משותף שיאמץ את החלטת האו"ם 1325 לתנאי ישראל. השקה רבת משתתפים, כולל חברות כנסת ב-31.10.2013. ב-23.3.2014 הושק קמפיין להצטרפות לתמיכה בתכנית. מלחמת "צוק איתן" שפרצה בקיץ 2014 הייתה, לדעת רבות, שעת המבחן (וההזדמנות) של פרויקט 1325. ואולם, המחלוקות הפוליטיות הכלליות וגם הפנימיות שהיו בין השותפות – הקשו על הפרויקט לפעול או להביע עמדה חד-משמעית נגד המלחמה ונגד ההרג והסבל שהיא יצרה בישראל ובעזה. קושי זה השתקף בישיבה שנערכה בוועדת ההיגוי ב-5.8.14 (כחודש אחרי שפרצה המלחמה), בה חלק מהמשתתפות הביעו תסכול על השיתוק של הפרויקט. למרות שאחד הארגונים לא הסכים לעמוד מאחורי כל דרישה ממשלת ישראל להיכנס למשא-ומתן או להגיע להסדר מדיני עם הפלסטינים, הופץ ב-7.8.14 גילוי דעת בשמן של "מובילות תכנית הפעולה 1325 בישראל - נשים מנהיגות לשלום ובטחון", והוא כלל הבעת תקווה למשא-ומתן מיידי ולהפסקת האלימות. עיקר החשיפה של גילוי הדעת היה בפייסבוק, והוא לא זכה לסיקור תקשורתי רחב.

²⁰ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5419239,00.html>

²¹ <https://www.supersonas.com/personas>

ב-14.12.2014 אמצה הממשלה את התכנית בהחלטה מספר 2331 (יכינובין כהן 2015) והעבירה את האחריות לרשות מעמד האשה, מוסד שעבר בבחירות 2015 למשרד לשוויון מגדרי, שנושאים אלה לא עומדים בלב עשייתו. הקואליציה ככל קואליציית אד הוק התפרקה. נותר אתגר לבדוק מה מתוך המאבק הוטמע. מה המשמעות של אסטרטגיות אד הוק כחלק ממהלכים המבקשים לעשות שינוי עמוק.

איסוף נתונים ויצירת שפה אחרת ככלי להטמעת חשיבה מגדרת

המסמך עד כה עסק בעיקר בתאור המה והאיך. אלא שבאסטרטגיה לשינוי מדיניות נדרש גם הדיבור במספרים. כוחה הפוליטי של הסטטיסטיקה נובע מכך שהיא נתפסת כאובייקטיבית, מדעית, לא-אישית והוגנת (Leibler 2016). במובן זה הסטטיסטיקה מבנה עולמות חברתיים, היא משרטטת ארכיטקטורה חברתית והופכת לטכנולוגיה פוליטית. הקטגוריות הסטטיסטיות לא רק ממסגרות תופעות חברתיות אלא מעניקות להן משמעות חברתית ובו בזמן הופכות אנשים לאובייקטים של ניתור. הטענה הרווחת היא שכח זה נתון בעיקר בידי הממשל והאדמיניסטרציה המשתמשים בהם לניהול אוכלוסיות ופיקוח עליהן.

מיגדור מדדים מבקש להשתמש ב"כלי האדון" – הסטטיסטיקה - כדי לאתגר את הסדר המגדרי המוצפן בקטגוריות המיון הרווחות. בעקבות פוקו שטבע את המושג ידע הוא כח מדד המגדר של **שוות** מכוון למטרה זו. במקום להשאיר את הכח בידי הקבוצות הדומיננטיות הקובעות את כלי המדידה ואת האינדיקטורים הרלבנטיים לבדיקה. מדד המגדר בוחן פערי מגדר בין גברים לנשים, אך גם בין מיקומים שונים.

בונות המדד מאמינות שנשים ממיקומים שונים צריכות לקבוע כיצד למדוד את חייהן לכן פיתוח המדד מתבסס על מחקרים המבוססים בין היתר על ראיונות קבוצתיים. המדד חושף את ההטיות המגדריות באופן שבו מוכנות קטגוריות חברתיות ומציע לחשוב על דרכים אחרות מה לכמת וכיצד כדי לבחון את מצב המגדר. זהו כלי שבאמצעותו הקבוצות השוליות, המוכפפות, המודרות יכולות לקחת חלק במערך של ידע/כח בין היתר באמצעות אתגור הידע עליהן ויצירת ידע אלטרנטיבי. ידע המרחיב את המבט לרשת היחסים הפזורים ברחבי החברה והשוואל על מרחב אתרים חברתיים שבהם מתקיימים יחסי כח בין גברים ונשים ובהצטלבויות בינם לבין מעמד, אתניות, לאום, מצב משפחתי זהויות מיניות וכד'. המדד מופיע מאז 2013 כאשר נקודת הפתיחה למדידה היא שנת 2004. ייחודו של המדד שבכל שנת מדידה הוא מוסיף מדדים חדשים לבדיקה ואינדיקטורים לבדיקתם.

בהעדר נתונים חסר הבסיס הראשוני להפעלת האסטרטגיה של הטמעת חשיבה מגדרית. המדדים למדידה צריכים להיות כאלה שיתייחסו למרחבי חיים שלא נמדדו ולא נלקחו בחשבון. כמו כן, לחשוב מחדש את הקטגוריות שבאמצעותם מובאים נתונים ממסדיים שונים כמו של הלמ"ס והביטוח לאומי. כמו גם את המיונים המקובלים.

כך המדד בהדרגה גם אוסף נתונים חדשים וגם משתמש בשפה אחרת. הוא מגדיר מחדש את הביטחון בהקשרים מגוונים הנוגעים לחיי אנשים – ביטחון תעסוקתי, ביטחון סוציאלי, ביטחון במרחבים ציבוריים

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-Oxford Research Group ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

וביתיים. זהו ראשיתו של תהליך. כדי לפתח שפה אחרת יש צורך גם במשאבים כלכליים אך לא פחות מכך להבטיח המשכיות כדי שהנתונים ישמשו כמצפן וכמצפון.

אני מבקשת לסיים מסמך זה באמירה שמתייחסת לכלל הפרויקטים לשינוי חברתי. קל לגייס כספים לפרויקטים חדשים אך קשה מאד להמשיך לגייס מימון להמשך קיומם. זה אחד האתגרים שכל גוף העוסק בשינוי חברתי.

References:

- Al-Haj, Majid, and Uri Ben-Eliezer (Eds.). 2003. *In the Name of Security: The Sociology of Peace and War in Israel in Changing Times*. Haifa: Haifa University Press and Pardes Publishing House (Hebrew).
- Bacchi, Carol, and Joan Eveline (Eds.). 2010. *Mainstreaming Politics: Gendering Practices and Feminist Theory*: University of Adelaide Press.
- Da'if, Amānī 2007. *Palestinian Women Under the Shadow of National and Social Occupation*. Haifa: Pardes Publication (Hebrew and Arabic).
- Endblad, Miri, and Elul Cohen, Rafaela. 2006. "Poverty Dimensions and Income Gap 2006 - Main Findings." edited by National Social Security (Hebrew)..
- Endeweld, Miri, Oren Hheler, Netanel Barkali, and Daniel Gottlie. 2018. *Food Security Survey 2016. Main Socio-economic Findings Working Papers 127*. Jerusalem National Insurance Institute Research and Planning Administration (Hebrew.)
- Fogiel-Bijaoui, Sylvie. 2002. "Familism, Postmodernity and the State: The Case of Israel." *The Journal of Israeli History* 21(2):38-62.
- Gharrah, Ramsees (Ed.). 2013. *Arab Society in Israel: Population, Society, Economy*. Jerusalem: Van Leer Institute (Hebrew).
- Goldin, Sigal. 2008. "Technologies of Happiness: Fertility Management in a Pro-Natal Context." Pp. 167-206 in *Citizenship Gaps - Migration, Fertility and Identity in Israel*, edited by Yossi Yonah and Adriana Kemp. Tel Aviv: The Van Leer Jerusalem Institute/ Hakibbutz Hameuchad Publishing House.
- Gutwein, Daniel. 2007. "Class Aspects of Occupation: Some Remarks." *Theory and Criticism: An Israeli Forum* 24:203-11 (Hebrew).
- Hamber, Brandon, Paddy Hillyard, Amy Maguire, Monica McWilliams, Gillian Robinson, David Russell, and Margaret S Ward. 2006. "Discourses in Transition: Re-Imagining Women's Security " *International Relations* 20:487-502.
- Harding, Sandra. 1993. "Rethinking Standpoint epistemology: "What is Strong Objectivity"." Pp. 49-82 in *Feminist Epistemologies*, edited by Linda A. Alcoff and Elizabeth Potter. New York London: Routledge.

- Herzog, Hanna. 1999. *Gendering politics : women in Israel*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- " .2004 .—Military-Family Relations in Israel as Genderizing Social Mechanism." *Armed Forces & Society* 31(1):5-30.
- . 2005. "From Gender to Genders: Feminists Read Women's Locations in Israeli Society." *Israel Studies Forum: An Interdisciplinary Journal* 20(2):69-94.
- 2006 .—a. "Between the Turf and the Gravel - Women, Politics, and Civil Society." *Democratic Culture* 10:191- 214 (Hebrew.)
- 2006 .—b. "Trisection of Forces: Gender, Religion and the State The Case of State-Run Religious Schools in Israel." *British Journal of Sociology* 57.62-241:(2)
- " .2019 .—Are Women Really Equal in the People's Army? A Gender Perspective on the Israel Defence Forces (IDF) " Pp. 153-72 in *Women and Gender in Military Affairs: An International Comparison*, edited by Robert and Mayesha Alam Egnell: Georgetown University Press.
- Hever, Shir. 2005. *The Settlements - Economic Cost to Israel* The Alternative Information Center.
- Karayanni, Michael. 2006. "The separate nature of the religious accommodations for the Palestinian-Arab minority in Israel." *Northwestern University Journal of International Human Rights* 5:41-71.
- Kimmerling, Baruch. 1993. "Patterns of Militarism in Israel." *Archives of European Sociology* 34:196-223.
- Leibler, Anat. 2016. "Counting People." Pp. 114 - 39 in *Taking Stock: Cultures of Enumeration in Contemporary Jewish Life*, edited by Michal Kravel-Tovi and Deborah Dash Moore: Indiana University Press.
- Liebman, Charles S., and Eliezer Don-Yehiya. 1984. *Religion and Politics in Israel*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lomsky-Feder, Edna, and Orna Sasson-Levy (Eds.). 2018. *Gender at the Base: Women. Men and Military Service in Israel*. Tel Aviv: Van Leer Jerusalem Press and Hakibbutz Hameucahad Publishing House (Hebrew).
- Mazali , Rela , and Niv Hachlili co-authors - Smadar Ben Natan ,Galit Lubetzky. 2017. *Loose guns : Israeli controlled small arms in the civil sphere : how many guns and how much control?* . Tel Aviv: Gun Free Kitchen Tables project, Isha L'Isha Feminist Center, Haifa (Hebrew).

Oxford Research Group
מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-
ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

- Melamed, Shoam. 2004. "Motherhood, Fertility and the Construction of the "Demographic Threat" in the Marital Age Law." *Theory and Criticism: An Israeli Forum* 25:69-96. (Hebrew).
- Mizrachi-Simon, Shelly. 2015. *Major women's issues submitted to the Committee for the Advancement of the Status of Women and Gender Equality*. Jerusalem: Knesset Research and Information Center (Hebrew).
- Nagar, Naama. 2006. *Position-Paper-Resilience-and-Security-for-whom*: Isha l'Isaha and Women's Coalition for Peace (Hebrew).
- Portugese, Jacqueline. 1998. *Fertility Policy in Israel: The Politics of Religion, Gender, and Nation*. WestPort, Connecticut London: Praeger Publisher.
- Sasson-Levy, Orna. 2003. "Military, Masculinity and Citizenship: Tensions and contradictions in the experience of blue-collar soldiers." *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10(3):319-45.
- Shamir, Michal. 2015. *Elections in Israel 2013*: The Guttman Center for Public Opinion and Policy Research.
- Sofer, Arnon. 2002. "Demographic in the Israeli-Palestinian Dispute. Special Policy Forum, Report no. 370 (March).(The Washington Institute for Near East Policy.
- Sommer, Eli, and Avi Bleich (Eds.). 2005. *Mental health in the shadow of terror: Israeli experience*. Tel Aviv: Ramot Publishing, Tel Aviv University.
- Stier, Haya, and Alisa Lewin. 2002. "The Effect of Women's Employment on Poverty." *Social Security* 62(June):28-48 (Hebrew).
- Swirski, Shlomo. 2008. *The Price of Occupation*. Tel Aviv: Adva Center (Hebrew)
- Walby, Sylvia. 2005. "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 12(3):321-43.
- " .2007 .—Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities." *Philosophy of the Social Sciences* 37(4):449-70.
- Yachimovich - Cohen, Nurit 2015. *United Nations Security Council Resolution 1325 and its incorporation into legislation and government decisions in Israel*. Jerusalem: Knesset Research and Information Center (Hebrew).
- Yazbak, Heba, and Liat Kozma (Eds.). 2017. *Personal Status and Gender*. Haifa: Pardes. (Hebrew).

Oxford מסמך זה הוכן במימון האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריות מרכז אעלאם ו-
Research Group. ואינו משקף בשום אופן את עמדות האיחוד האירופי.

- Zakia Dahlia, and Amalia Sa'ar and Shari Aharoni. 2005. *Mute Testimony: Women in the Israeli-Palestinian Conflict*. Haifa: Isha L'Isha.
- Zureik, Elia. 2008. "Notes on the demographic discourse." Pp. 39-55 in *Citizenship Gaps: Immigration, Fertility and Identity in Israel*, edited by Yossi Yona and Adriana Kemp. Tel Aviv: The Van Leer Jerusalem Institute and HaKibbutz Hameuchad Publishing House (Hebrew).